

HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA YAKLAŞIMLARINI BELİRLEYEN TEŞVİKLER/BASKILAR ve FIRSATLAR

Doç.Dr. Veysel KULA*
Arş.Gör. Burcu KAYNAR*
Meltem KESKİN KÖYLÜ**

ÖZET

12.06.2006 tarihinde uygulamaya konulan “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ”de ve ISA 240’da, hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlış yansıtımlarla ilgili risk faktörlerine ilişkin örneklerle yer verilmiştir. Bu çalışmada, 15 bağımsız denetim şirketinden toplam 44 denetçiye uygulanan anket çalışması ile söz konusu tebliğde verilen örneklerin önem derecesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçları, hileli finansal raporlamaya yol açma potansiyeli açısından en önemli risk grubunun *yaklaşımlar* olduğunu, bunu da sırası ile *fırsatların* ve *teşviklerin/baskıların* takip ettiğini ortaya koymuştur. Şirketlerin hileli finansal raporlama yönünde yaklaşım benimsemesine yol açan tek önemli *teşvik/baskı* unsuru etkin olmayan kontrollerdir. Öte yandan, şirket performansına bağlı kişisel çıkarları arttıkça yöneticilerin hileli finansal raporlamaya yönelik yaklaşım benimseme olasılığı azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hileli finansal raporlama, hile riski değerlendirilmesi, risk faktörleri, bağımsız dış denetim.

ABSTRACT

Incentives And Opportunities Leading To Attitudes For Fraudulent Financial Reporting

“The communique about Auditing Standards in Capital Markets” published in the Official Gazette on 12.06.2006 and ISA 240 both contain examples regarding risk factors related to misstatements arising from fraudulent financial reporting. Drawing on the data from a survey on 44 auditors in 15 auditing companies, this study aimed at finding out the perceived importance of these risk factors in giving rise to the fraudulent financial reporting. The results of the study reveal that the group of factors called *attitudes* for fraudulent reporting have the most potential in leading to fraudulent financial reporting, which is followed by *opportunities* group and *incentives/pressures* group. The only important *incentive/pressure* factor that feeds attitudes for fraudulent reporting is ineffective controls within companies. On the other hand, increasing ties between the financial interests of the managers and company performance reduce the possibility of attitude for fraudulent financial reporting.

Key Words: Fraudulent financial reporting, Fraudulent reporting risk assessment, Risk factors, Independent auditing.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, İşletme Bölümü öğretim elemanı, kula@aku.edu.tr, bkaynar@aku.edu.tr.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme programı doktora öğrencisi.

1. GİRİŞ

Denetim, finansal tabloların doğruluk ve dürüstlüğü hakkında bir görüş bildirilmesi olarak tanımlanır.¹ Denetim kavramına geniş bir perspektifle bakıldığında, işletmelerin kamuyu açıklamak maksadıyla finansal tablo ve diğer bilgilerini genel kabul görmüş finansal raporlama standartlarına uygunluğu ile doğruluğunun ve gerçeği dürüst bir biçimde yansıtmadığının, genel kabul görmüş denetim standartlarına göre incelenerek değerlendirilmesi ve çıkan sonuçların raporlanması süreci olarak ele alınır² ve denetim faaliyetleri bağımsız denetçiler tarafından yerine getirilir.

2000’li yılların başında ABD’de yaşanan Enron Şirketinin batışı ile işletmelerde gerçeği dürüst bir şekilde yansıtan finansal raporlamanın önemi ortaya çıkmıştır. İşletmeleri hileli finansal raporlamalar sonucu iflasa kadar götüren skandallar muhasebe sisteminde yaşanan hata ve hilelerin önemini ortaya çıkarmıştır.

Hile, “kasti” bilerek yapılan yanlışlıklardır. Hile, işletmenin kaynaklarının veya varlıklarının bileerek veya isteyerek çalınması, suistimal edilmesi, yanlış yönlendirilmesi veya çalışanların kişisel yarar sağlamaya çalışması şeklindeki faaliyetler olarak tanımlanır.³ Aynı zamanda hile, sahtekarlık, yolsuzluk, usulsüzlük gibi düzensizlikler kasıtlı olarak yapılan yanlışlıklar olarak da tanımlanır.

Hile işletme içerisinde gerçekleşebileceği gibi dışardan gelen etkilerle de oluşmaktadır. İşletmede üst yönetim tarafından yapılabileceği gibi çalışanlar tarafından da hile yapılabilir. İşletme yönetimi tarafından yapılabilecek hileler genellikle finansal tablolar üzerinde değişiklik yapılarak gerçekleştirilmektedir. Çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hile ise genellikle varlıkların kötüye kullanılması ile oluşmaktadır.⁴

Türkiye’de SPK denetim hakkında Seri: X, No: 22, 12.06.2006 tarihinde yürürlüğe giren “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ⁵” ile hile ve usulsüzlüklere geniş yer vermektedir. Tebliğ, hile ve usulsüzlüğü şu şekilde tanımlamaktadır; “*işletme yönetimindekiler ile yönetimden sorumlu kişilerin, işletme çalışanlarının veya üçüncü şahısların kasıtlı olarak adil veya yasal olmayan bir menfaat sağlamak amacıyla aldatma içeren davranışlarında bulunulması.*” (Kısım:6, Madde:4). Tebliğ; hile ve usulsüzlüğü iki gruba ayırmaktadır: varlıkların kötüye kullanımı ve hileli finansal raporlama. Tebliğe göre hileli finansal raporlama çoğunlukla işletme yönetiminin etkin olarak işletilmesi gereken kontrolleri göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır (Kısım:6, Madde:4). Ayrıca aşağıdaki nedenlerden dolayı da hileli finansal raporlama gerçekleşmektedir:⁶

¹ ÖZBİRECİKLİ, Mehmet, SÜSLÜ, Cemil, “Bağımsız Denetim Firmalarının Yolsuzluk Riski Fakörlerini Değerleme Uygulamaları ve Türkiye’deki Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma- 1”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:27, Temmuz, 2005, s. 68.

² SPK Tebliğ, http://www.spk.gov.tr/teblig/files/SeriX_No22.pdf (20.06.2006), s.1

³ ABDİOĞLU, Hasan, “Hilelerin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasına Yönelik Proaktif Yaklaşımlar”, Muhasebe ve Denetim Bakış, Sayı: 22, Mayıs, 2007, s.120-121.

⁴ GÜREDİN, Denetim ve Güvence Hizmetleri, Arıkan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.134.

⁵ Tebliğ Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu’nun (International Federation of Accountants, IFAC) bir alt kolu olan Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu’nun (International Auditing and Assurance Standards Board, IAASB) çıkardığı standartlarına dayanmaktadır. Tebliği oluşturan 35 kısmın ikisi hariç 33’ü IAASB tarafından Uluslararası Denetim Standartları (International Standards on Auditing, ISA) tercümesidir.

⁶ SPK Tebliğ, Kısım 6, Madde:4, http://www.spk.gov.tr/teblig/files/SeriX_No22.pdf (20.06.2006).

- Faaliyet sonuçlarını değiştirmek ya da başka amaçlara ulaşmak için özellikle hesap dönemi sonuna yakın bir tarihte fiktif yevmiye kayıtları yapmak,
- Hesap bakiyelerini tahmin etmede kullanılan varsayımları uygun olmayan biçimde oluşturmak ve kanaatleri değiştirmek,
- Raporlama döneminde meydana gelen işlem ve olayları finansal tablolara yansıtılmamak, zamanından önce yansıtmak veya ertelemek,
- Finansal tablolarda yer alan tutarları etkileyebilecek bilgileri gizlemek veya açıklamamak,
- İşletmenin finansal durumunu veya finansal performansını yanlış sunmak amacıyla karmaşık işlemlere girmesi,
- Önemli ve olağandışı işlemlere ilişkin kayıtları ve koşulları değiştirmek suretiyle gerçekleştirmektedir.

Öte yandan, hileli finansal raporlama, ister fiilen isterse ihmal şeklinde olsun, önemli şekilde yanıltıcı mali tablolara sebep olan kasıtlı veya dikkatsizlikten kaynaklanan davranış olarak da tanımlanır.⁷

Üst yönetim hileli finansal raporlamaya çoğun-

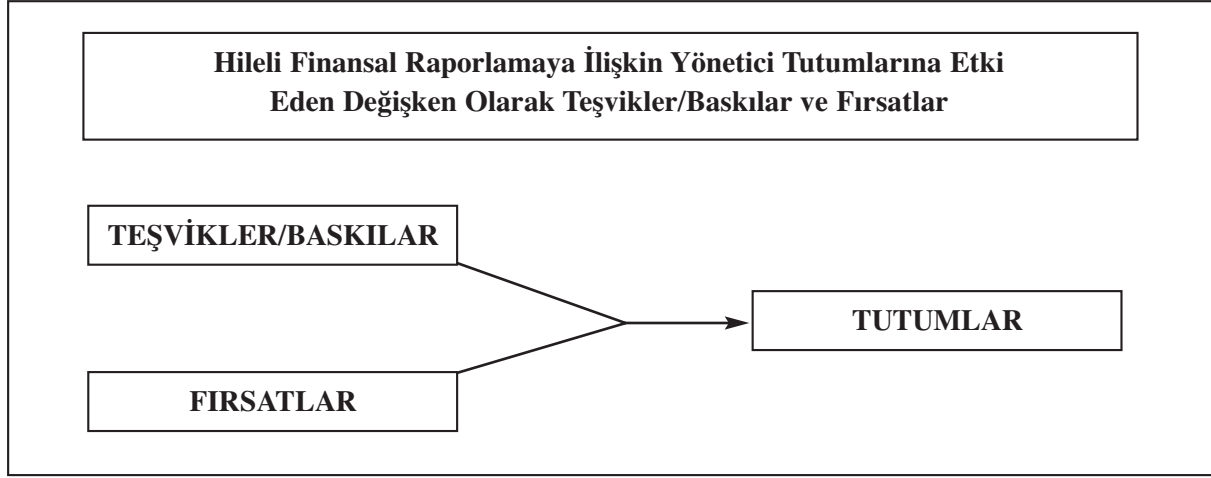
lukla işletmenin finansal durumunu olduğundan iyi göstermek maksadıyla başvurmaktadır. Örneğin, işletme varlıkları olduğundan fazla gösterilerek karı yükseltme yoluna gidilebilir.

Tebliğin “Hile ve Usulsüzlük Risk Faktörlerine Örnekler” başlığı taşıyan 3 No’lu eki, hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili risk faktörlerini sırası ile şu üç başlık altında ele almıştır: “teşvikler/baskılar”, “fırsatlar” ve “yaklaşımlar”. Söz konusu ek, teşvikler/baskılar grubu için 14 tane, fırsatlar grubu için 15 tane ve yaklaşımlar grubu için de 15 tane olmak üzere hileli finansal raporlamaya yol açabilecek toplam 44 risk faktörü örneği vermiştir. Üç numaralı ekin başında, söz konusu risk faktörlerinin sunuluş sırasının, önem derecesi ya da ortaya çıkma sıklığını ortaya koymayı hedeflenmediği özellikle vurgulanmıştır.⁸

Bu makalenin iki amacı vardır. Birinci amaç, “teşvikler/baskılar”, “fırsatlar” ve “yaklaşımlar” şeklinde üç grup altında sunulan toplam 44 tane örnek risk faktörünün hileli finansal raporlamaya yol açma potansiyeli açısından önem sıralamasını bağımsız denetçilerin algılamaları temeline ortaya koymaktır. Makalenin ikinci amacı ise üç risk faktörü grubunun kendi aralarındaki etkileşimi saptamaktır.

⁷ BİRGİLİ, Erhan ve TUNAHAN, Hakan, “Hileli Finansal Raporlama veya Pandoranın Açılan Kutusu”, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Haziran, Sayı:20, 2005, s: 58.

⁸ SPK Tebliği, 2006, Ek-3.

Yukarıdaki şekilde gösterildiği gibi, yöneticilerin hileli finansal raporlamaya yönelik yaklaşımlarının şirketin faaliyet gösterdiği ortamın sunduğu fırsatlar ve teşvikler tarafından etkilendiği düşünülebilir. Bir başka deyişle, şirket içi ve dışı çevresel fırsatlar ve teşvikler yöneticilerin tutumlarını etkileyen bağımsız faktörler olarak hareket etme potansiyeli içermektedirler. Bu nedenle, çalışmanın ikinci ayağında, hileli finansal raporlamaya değin yönetici yaklaşımlarını belirleyen fırsatlar ve teşvikler alt gruplarının saptanmasına çalışılacaktır.

Çalışma amacının ortaya konduğu birinci bölümü takip eden ikinci bölümde hileli finansal raporlamaya ilişkin daha önceden yapılan çalışma sonuçlarını içeren literatür araştırmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm araştırma metodolojisi ve bulgularını ortaya koyacaktır. Çalışma, araştırma sonuçlarının yorumlandığı sonuç bölümü ile bitecektir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür incelemesinde bağımsız denetim firmalarının hile riski faktörlerini değişik açılardan inceleyen çalışmalara rastlanmıştır.

Hileli işlemlerin ve bu işlemlere konu olan şirketlerin niteliklerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmaların en kapsamlılarından biri, COSO⁹ tarafından oluşturulan bir araştırma grubunun 30.11.1999 tarihli “Hileli Finansal Raporlama: 1987-1997 Amerikan Halka Açık Şirketlerinin Bir Analizi” başlıklı raporudur.¹⁰ Söz konusu rapor SEC¹¹,nin 1987 ve 1997 yılları arasında hileli mali tablo hazırlamak nedeniyle haklarında işlem yaptığı yaklaşık olarak 300 şirkete ilişkin verilerden yararlanılarak hazırlanmış bir çalışmadır.

Bu çalışma,¹² hileli finansal raporlama işlemlerine konu olan şirketlerin %78 inin hisse senetleri bir borsada işlem görmeyen ve aktif büyük-

⁹ Committee of Sponsoring Organizations. COSO’ nun kurucu ve sponsorları arasında American Accounting Association (AAA), American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), Financial Executives Institute (FEI), Institute of Management Accountants (IMA) ve The Institute of Internal Auditors yer almaktadır.

¹⁰ COSO, 1999, Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies Research Commissioned by the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.

¹¹ Securities and Exchange Commission.

¹² AKARKARASU, Nahit, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi, Halka Açık Şirketlerde İç Denetim ve Denetim Kurullarının Etkinleştirilmesi İçin Öneriler Yeterlik Etüdü, İstanbul, 2000.

lükleri borsa şirketlerine nazaran daha küçük şirketler olduğu ve hileli finansal tablo düzenlemesi işlemlerinin büyük çoğunluğunda şirketin gerçek durumunda ortaya çıkan dönem zararının kamufle edilmesini amaçladığını ortaya koymuştur. Kurucular ve kurul üyeleri şirket paylarının önemli bir bölümüne sahiptir. Yapılan hilelerin ortalama tutarları 25 milyon ABD Doları olduğu tespit edilmiştir. Şirket aktif toplamlarının 100 milyon ABD Dolarının altında olduğu dikkate alındığında yapılan hilelerin birikimli büyüklükleri önemli tutarlar oluşturmaktadır. Yapılan hileli işlemlerin çoğunluğu bir mali yıla sığmayıp ortalama iki yılı aşmaktadır. Finansal raporlama hilelerinin en tipik örneği varlıkların ve gelirlerin yüksek gösterilmesidir.

Yine COSO'nun 1999'da yaptığı araştırmada¹³ üst yönetimin daha sık hileli finansal raporlamaya karıştığı tespit edilmiştir. İşletmelerin bazılarının hileli raporlama yapmadan önce net kayıp yaşamakta oldukları veya kapanma aşamasında olduğu görülmüştür.

Finansal tablolarda olabilecek hilelerin bulunmaması bağımsız denetim açısından işletme riskini artırmaktadır. Hile riski değerlendirilmesini konu alan bir çalışma da varlıkların kötüye kullanılma duyarlılığıyla ilgili risk faktörlerini diğer hile riski faktörlerine göre daha fazla önem taşıdığını öne süren bir varsayım dayandırılmış ve hileli finansal raporlama konusunun işletmeler açısından önemi ortaya çıkarılmıştır.¹⁴

Kasım 2000 ve Mayıs 2002 tarihleri arasında ABD'de hileli finansal raporlama yapmakla suçlanan ve yatırımcılarını 225 milyar dolar za-

rara sokan sekiz işletmenin muhasebe oyunlarını tespit etmek amacıyla konu alan çalışmada hileli finansal raporlamada en çok kullanılan yöntemin, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ihlal eden yaratıcı muhasebe uygulamaları ile gelirin ve varlıkların şişirilerek raporlandığı tespit edilmiştir.¹⁵

Bir başka çalışmada ise hile ve usulsüzlük içerisinde yer alan varlıkların kötüye kullanımı sonucu doğuran risk faktörleri arasında yaklaşımlar başlıklı risk grubunu en önemli olarak algılanan unsur şeklinde tespit etmiştir.¹⁶

Giriş kısmında da belirtildiği gibi mevcut çalışmanın ilk amacı yürürlükteki tebliğin ekinde yer alan teşvikler/baskılar, fırsatlar ve yaklaşımlar alt başlıklarında verilen örneklerin hileli finansal raporlamaya yol açma açısından önem derecesini ortaya koymaktır. İkinci amaç olarak da yaklaşımları etkileyen en önemli fırsatlar ve teşvikler/baskılar risk faktörlerinin saptanmasına çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE BULGULARI

Çalışma açmalarını gerçekleştirmek için yürürlükteki tebliğ ekinde yer alan risk faktörlerinin 3 numaralı ekte sunulduğu şekilde sıralandığı bir anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formunda, ankete katılacaklara her bir risk faktörünü varlıkların kötüye kullanımını doğurma potansiyeli açısından birden beşe uzanan (1=hiç önemli değil, 5=çok önemli) Likert ölçeğinde değerlendirmeleri istenmiştir.

Anket, SPK'ya bağlı faaliyette bulunan Anka-

¹³ COSO, 1999.

¹⁴ KİRACI, Murat, "Denetim Sürecine Etkileri Bakımından Hile Riski Değerlemesi", MÖDAV, Cilt:6, Sayı:4, İstanbul, Aralık 2004, s: 116-123.

¹⁵ BİRGİLİ ve TUNAHAN, 2005, s:56-67.

¹⁶ KULA Veysel, KAYNAR, Burcu ve KÖYLÜ, Keskin, Meltem, "Varlıkların Kötüye Kullanımı Sonucu Doğuran Risk Faktörlerinin Bağımsız Denetçilerce Değerlemesi", MÖDAV, Cilt:8, Sayı:4, İstanbul, 2006, s: 1-12.

ra'da yerleşik bağımsız denetim firmalarında görev yapan denetçilere uygulanmıştır. SPK'nın internet sitesi ve SPK'nın 1996 yılında yayımlanmış olan tebliğinde yer alan bağımsız denetim firmaları karşılaştırılarak oluşturulan listeden hareketle Ankara ilinde faaliyette bulunan denetim şirketleri tespit edilmiştir. SPK'ya bağlı, 15 tanesi Ankara'da olmak üzere toplam 85 firma denetim faaliyeti göstermektedir.

Özbirecikli ve Süslü'ye ait SPK'ya kayıtlı denetim firmaları üzerinde yapılan bir çalışmada: SPK'nın web sayfasından telefon numaralarını alarak denetim firmalarını tek tek arayarak e-posta adresleri alınmış ve çalışma evrenleri içinde yer alan bütün firmalara web ortamında oluşturulan ve gönderilmesi için sadece "GÖNDER" tuşuna basılmasıyla yeterli olan bir anket formu ulaştırılmıştır. Ancak, yazarlar, çalışma evrenleri içerisinde yer alan bütün denetim firmaları anket formları kendilerine ulaşmasına rağmen, ve telefonla tekrar kendilerine ulaşılmasına rağmen, çeşitli bahaneler öne sürerek anket formlarını e-posta ile geri göndermediklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle araştırmacılar, evrenleri içerisinde yer alan denetim firmalarının bulunduğu Ankara ve İstanbul illerine giderek anket formlarını bizzat uygulamaya çalışmışlar ve ancak bu yöntem ile 80 şirketin 21'inden yanıt alabilmişlerdir.¹⁷

Bu düşük katılım olgusundan hareketle, mevcut çalışmada anket uygulamasının e-posta, telefon veya fax yöntemiyle yapılmamasına karar veril-

miştir. Bu kaygının yanı sıra, söz konusu yöntemlerin uygulamasında firmaların gerekli özen ve titizliği gösteremeyebileceği endişesi anket uygulamasının bağımsız denetim firmalarındaki denetçilere yüz yüze anket uygulaması kararını pekiştiren bir faktör olmuştur.

Belirlenen denetim firmalarına bizzat gidilerek anket çalışması yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Yazarlardan birisinin Ankara ilinde ikamet etmesi anket uygulaması için Ankara ilindeki denetim şirketlerinin seçilmesine neden olmuştur. Şubat 2007'de Ankara ilinde bulunan 15 denetim firmasının hepsine ulaşılmış ve ankete katılımları sağlanmıştır. 15 bağımsız denetim firmasından toplam 44 denetçi anketi yanıtlamıştır.

Ankete katılanların %4,5 sorumlu ortak başdenetçi, %15,9'u başdenetçi, %11,4'ü kıdemli denetçi, %18,2'si denetçi, %22,7'si denetçi yardımcısı ve %27,3'ü stajyer denetçiden oluşmaktadır.

Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde öncelikle üç risk faktörü gruplarının ortalaması hesaplanmıştır. Tablo 1'den de görüldüğü üzere, toplam ondört faktörden oluşan *Yaklaşımlar* başlıklı risk grubuna ait ortalama en yüksek çıkmıştır (4,0818 ortalama). Risk faktörü sayısı onbeş olan *Fırsatlar* risk grubunun ortalaması ise 3,9894'dur. Toplam 14 faktör içeren *Teşvikler/Baskılar* adlı risk grubu 3,9383 ortalama ile en düşük ortalama sahiptir.

¹⁷ ÖZBİRECİKLİ Mehmet ve Cemil SÜSLÜ, 2005b, Bağımsız Denetim Firmalarının Yolsuzluk Riski Faktörlerini Değerleme Uygulamaları ve Türkiye'deki Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma-II, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:28, İstanbul.

Tablo: 1 Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlışlıklarla İlgili Risk Faktörleri Gruplarının Değerlenmesi

Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlışlıklarla İlgili Risk Faktörleri Grupları	Medyan	Ort.	Std. Sapma
Yaklaşımlar	4,17	4,08	0,55
Fırsatlar	4,27	3,99	0,63
Teşvikler/Baskılar	4,00	3,94	0,66

Yani, ortalamalar esas alındığında, hileli finansal raporlamaya yol açma açısından yaklaşımlar adlı risk faktörleri grubu en çok önem arzeden gruptur. Bunu, sırası ile fırsatlar ve teşvikler/baskılar grubu takip etmektedir.

Bu üç risk faktör grubu içerisinde yer alan örneklerin göreceli önem derecesi, takip eden alt bölümlerde sırası ile yaklaşımlar, fırsatlar ve teşvikler/baskılar grupları için verilecektir. Ayrıca her bir grup içerisindeki örnek sayılarını anlamlı daha az sayıya indirmek için faktör analizi de uygulanacaktır.

3.1."Yaklaşım" Risk Örnekleri

Tablo 2 ise hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili yaklaşımlar risk faktörlerinin bireysel olarak önem sırasını göstermektedir. Tablo 2'ye göre hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili yaklaşımlar risk faktörlerinin içerisinde göreceli olarak en önemli risk örnekleri şunlardır: bağımsız denet-

çiye bağımsız denetimin tamamlanması veya bağımsız denetim raporunun tamamlanmasıyla ilgili olarak zaman kısıtlaması getirmek de dahil olmak üzere uygun olmayan taleplerde bulunulması (4,64 ortalama), özellikle bağımsız denetim çalışmalarının kapsamını daraltmak amacıyla bağımsız denetçiye karşı baskıcı bir tutum izlenmesi (4,48 ortalama), mevcut veya önceki bağımsız denetçilerle muhasebe, bağımsız denetim veya raporlamaya ilişkin konularda sıkça yaşanan anlaşmazlıklar (4,41 ortalama) ve bağımsız denetçinin, bağımsız denetim çalışmaları nedeniyle görüşmek zorunda olduğu taraflara, yönetimden sorumlu kişilere veya gerekli bilgilere ulaşmasına uygun olmayan bir biçimde resmi veya gayri resmi sınırlamalar getirilmesi (4,36 ortalama). Düşük risk örnekleri ise işletme üst yönetimindeki motivasyon eksikliği (3,82 ortalama) ve işletme yöneticilerinin kişisel ve işletme ile ilgili işlemler arasında ayırım yapmamaları (3,68 ortalama) olarak görülmektedir.

Tablo: 2 Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlılıklarla İlgili Yaklaşımlar Risk Faktörlerinin Değerlenmesi

C. Yaklaşımlar	Medyan	Ort.	Std. Sapma
Bağımsız denetçiye bağımsız denetimin tamamlanması veya bağımsız denetim raporunun tamamlanmasıyla ilgili olarak zaman kısıtlaması getirmek de dahil olmak üzere uygun olmayan taleplerde bulunulması.	5,00	4,64	0,65
Özellikle bağımsız denetim çalışmalarının kapsamını daraltmak amacıyla bağımsız denetçiye karşı baskıcı bir tutum izlenmesi.	5,00	4,48	0,59
Mevcut veya önceki bağımsız denetçilerle muhasebe, bağımsız denetim veya raporlamaya ilişkin konularda sıkça yaşanan anlaşmazlıklar.	5,00	4,41	0,73
Bağımsız denetçinin, bağımsız denetim çalışmaları nedeniyle görüşmek zorunda olduğu taraflara, yönetimden sorumlu kişilere veya gerekli bilgilere ulaşmasına uygun olmayan bir biçimde resmi veya gayri resmi sınırlamalar getirilmesi.	4,00	4,36	0,72
Hisse senedi fiyatının arttırılması veya fiyat artış trendinin devam ettirilmesi yönünde işletme yönetiminin aşırı çaba göstermesi.	4,00	4,11	0,69
İşletme yönetiminin önemlilik kavramına dayanarak marjinal veya uygunsuz muhasebe kayıtlarını desteklemesi.	4,00	4,05	0,83
İşletme yönetiminin keskin olarak nitelendirilebilecek veya açıkça gerçekçi olmayan tahminleri başarmak konusunda analistlere, kredi sağlayan kuruluşlara ve diğer üçüncü şirketlere taahhütte bulunması.	4,00	4,05	0,71
Hukuki düzenleme ve yönetmeliklerin geçmişte aşılmış olması veya işletme üst yönetimi ya da yönetimle ilgili kişiler aleyhine usulsüzlükle ya da yasa ve yönetmeliklerin aşılmasıyla ilgili olarak iddiada bulunulması.	4,00	4,02	0,70
İşletme yönetiminin iç kontrolde bilinen önemli zayıflıkları zamanında düzeltmemesi.	4,00	4,00	0,68
İşletme yönetiminin vergisel amaçlarla uygun olmayan araçlar kullanarak finansal tablo ve raporlardaki kazançları asgariye indirmesi.	4,00	3,98	0,73
Muhasebe politikalarının seçiminde veya önemli tahminlerde bulunulması sürecinde, finansal işlerden sorumlu olmayan işletme yöneticilerinin süreçte aşırı derecede rol alması.	4,00	3,93	0,76
İşletmenin değer ve ahlaki standartlarının işletme yönetimi tarafından etkin olmayan bir şekilde iletişimi, uygulaması, desteği veya zorlaması ya da uygunsuz değer ve ahlaki standartların mevcudiyeti.	4,00	3,86	0,82
Halka kapalı bir işletmede hissedarlar arasındaki anlaşmazlık.	4,00	3,84	0,91
İşletme üst yönetimindeki motivasyon eksikliği.	4,00	3,82	0,79
İşletme yöneticilerinin kişisel ve işletme ile ilgili işlemler arasında ayırım yapmaması.	4,00	3,68	0,98

Tablo 3'te ise yaklaşımlar grubu içindeki toplam 15 örneği anlamlı daha az sayıya indirmek için yapılan faktör analizi sonuçları görülmektedir. Yaklaşımlar grubu içindeki toplam 15 adet değişkene temel bileşenler yöntemi ile faktör analizi uygulanmış ve 2 faktör elde edilmiştir. Araştırma verilerine betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kai-

se-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlik ölçütü (0,765) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkarabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Sphericity: 620,573; $p < 0,000$) yeterli düzeydedir. Faktörlerin boyut güvenilirliğini gösteren cronbach alpha değerleri %93 ile %94 arasında değişmekte olup, literatürde önerilen kabul edilebilir güvenilirlik düzeylerinin üzerindedir.

Tablo: 3 Yaklaşımlar Grubu Faktör Analizi Sonuçları

	FAKTÖR YÜKÜ	AÇIKLAMA ORANI (%)
FAKTÖR 1. FAALİYET TEMELLİ YAKLAŞIM		53,82
Hukuki düzenleme ve yönetmeliklerin geçmişte aşılmış olması veya işletme üst yönetimi ya da yönetimle ilgili kişiler aleyhine usulsüzlükle ya da yasa ve yönetmeliklerin aşılmasıyla ilgili olarak iddiada bulunulması.	0,88	
Hisse senedi fiyatının arttırılması veya fiyat artış trendinin devam ettirilmesi yönünde işletme yönetiminin aşırı çaba göstermesi.	0,87	
İşletme yönetiminin vergisel amaçlarla uygun olmayan araçlar kullanarak finansal tablo ve raporlardaki kazançları asgariye indirmesi.	0,84	
Muhasebe politikalarının seçiminde veya önemli tahminlerde bulunulması sürecinde, finansal işlerden sorumlu olmayan işletme yöneticilerinin süreçte aşırı derecede rol alması.	0,82	
İşletme üst yönetimindeki motivasyon eksikliği.	0,81	
İşletme yönetiminin iç kontrolde bilinen önemli zayıflıkları zamanında düzeltilmemesi.	0,80	
İşletme yönetiminin keskin olarak nitelendirilebilecek veya açıkça gerçekçi olmayan tahminleri başarmak konusunda analistlere, kredi sağlayan kuruluşlara ve diğer üçüncü şirketlere taahhütte bulunması.	0,77	
İşletme yönetiminin önemlilik kavramına dayanarak marjinal veya uygunsuz muhasebe kayıtlarını desteklemesi.	0,75	
İşletme yöneticilerinin kişisel ve işletme ile ilgili işlemler arasında ayırım yapmaması.	0,74	
Halka kapalı bir işletmede hissedarlar arasındaki anlaşmazlık.	0,74	
İşletmenin değer ve ahlaki standartlarının işletme yönetimi tarafından etkin olmayan bir şekilde iletişimi, uygulaması, desteği veya zorlaması ya da uygunsuz değer ve ahlaki standartların mevcudiyeti.	0,74	

FAKTÖR 2. DENETİM TEMELLİ YAKLAŞIM		16,14
Özellikle bağımsız denetim çalışmalarının kapsamını daraltmak amacıyla bağımsız denetçiye karşı baskıcı bir tutum izlenmesi.	0,85	
Bağımsız denetçiye bağımsız denetimin tamamlanması veya bağımsız denetim raporunun tamamlanmasıyla ilgili olarak zaman kısıtlaması getirmek de dahil olmak üzere uygun olmayan taleplerde bulunulması.	0,83	
Mevcut veya önceki bağımsız denetçilerle muhasebe, bağımsız denetim veya raporlamaya ilişkin konularda sıkça yaşanan anlaşmazlıklar.	0,80	
Bağımsız denetçinin, bağımsız denetim çalışmaları nedeniyle görüşmek zorunda olduğu taraflara, yönetimden sorumlu kişilere veya gerekli bilgilere ulaşmasına uygun olmayan bir biçimde resmi veya gayri resmi sınırlamalar getirilmesi.	0,78	

(K-M-O : **0,765**; Barlett's Test of Sphericity: **620,573** p<0,000)

Elde edilen 2 faktör toplam varyansın % 69,96'sını açıklamakta olup 1. faktörün payı % 53,82; 2. faktörün payı ise %16,14'dür. Birinci faktörde yer alan örnekler şirketin faaliyetlerinin yönetilmesine ilişkin yaklaşımları sergilediği için bu faktör "faaliyet temelli yaklaşım" olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktörde yer alan tüm örnekler ise denetim süreci ile ilgili olduğundan dolayı bu faktöre "denetim temelli yaklaşım" ismi verilmiştir.

3.2. "Fırsatlar" Risk Örnekleri

Tablo 4 ise hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili fırsatlar risk faktörlerinin bireysel olarak önem sırasını göstermektedir.

Tablo 4'e göre hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili fırsatlar risk faktörlerinin en önemlilerini iç denetimdeki önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhase-

be ve bilgi sistemleri (4,20 ortalama), etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu çalışanlardaki yüksek işten ayrılma oranı (4,18 ortalama) ve işletme yönetimini telafi edici kontroller olmaksızın tek kişi veya küçük grupların hakimiyetinde bulunması oluşturmaktadır (4,16 ortalama).

Öte yandan, tedarikçilere ve müşterilere farklı şartları kabul ettirebilecek bir konumda bir sektöre hakim durumda olunması nedeniyle normal şartlarda kabul edilemeyecek işlemlere giriliyor olunması (3,84 ortalama), faydası açıkça görülmeyen iş araçlarının kullanılması (3,84 ortalama) ve normal akışında olmayan, denetlenmeyen veya farklı şirketlerce denetlenen ilişkili şirketler ile yapılan önemli işlemler (3,82 ortalama) fırsatlar grubu içerisinde en az öneme sahip risk faktörleridir.

Tablo: 4 Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlışlıklarla İlgili Fırsatlar Risk Faktörlerinin Değerlenmesi

B. Fırsatlar	Medyan	Ort.	Std. Sapma
İç denetimdeki önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri.	4,00	4,20	0,82
Etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu çalışanlardaki yüksek işten ayrılma oranı.	4,00	4,18	0,72
İşletme yönetimini telafi edici kontroller olmaksızın tek kişi veya küçük grupların hakimiyetinde bulunması.	4,00	4,16	0,94
İşletme yönetimiyle ilgili olan kişilerin finansal raporlama süreci ve iç denetim üzerinde etkin olmayan gözetimi.	4,00	4,14	0,88
Ara dönem finansal raporlama süreci kontrollerini ve otomasyona dayalı kontrolleri de (dış raporlamanın zorunlu olduğu yerlerde) içerecek şekilde kontrollerin yetersiz gözetimi.	4,00	4,05	0,71
Kanıtlanması zor kişisel kararlar veya belirsizlikler içeren önemli tahminlere bağlı varlıklar, yükümlülükler, gelirler veya giderlerin mevcudiyeti.	4,00	4,00	0,89
İşletme üst yönetiminin, hukuk danışmanlarının veya işletme yönetimiyle ilgili kimselerin işten ayrılma oranının yüksek olması.	4,00	3,95	0,94
Esnek vergi düzenlemelerine sahip ülkelerde işletmelerin faaliyetleri ile ilişkilendirilemeyecek şekilde, yüksek tutarda banka hesapları veya iştirak ve şube işlemlerinin bulunması.	4,00	3,95	0,71
Olağandışı tüzel kişilikleri veya yönetim kademelerini içeren karmaşık organizasyonel yapının mevcut olması.	4,00	3,95	0,94
Farklı iş ortamlarının ve kültürlerinin olduğu uluslararası alanda yerleşik olunması veya önemli faaliyetlerde bulunulması.	4,00	3,93	0,85
Özellikle dönem sonuna yakın gerçekleşen ve “özün önceliği” ilkesi çerçevesinde sorgulanması gereken önemli, olağandışı veya karmaşık işlemlerin varlığı.	4,00	3,91	0,91
İşletmeyi yöneten organizasyonun veya kişilerin belirlenmesinin güç olması.	4,00	3,91	0,80
Tedarikçilere ve müşterilere farklı şartları kabul ettirebilecek bir konumda bir sektöre hakim durumda olunması nedeniyle, normal şartlarda kabul edilemeyecek işlemlere giriliyor olunması.	4,00	3,84	0,86
Faydası açıkça görülmeyen iş araçlarının kullanılması.	4,00	3,84	0,78
Normal akışında olmayan, denetlenmeyen veya farklı şirketlerce denetlenen ilişkili şirketler ile yapılan önemli işlemler.	4,00	3,82	0,72

Tablo 5'te görüldüğü gibi "fırsatlar" adlı grupta yer alan toplam 15 örneği daha az sayıda anlamlı değişken hale getirmek için uygulanan faktör analizi sonucu 3 faktör ortaya çıkmıştır. Bu 3 faktör toplam varyansın %76,02'sini açıklamaktadır. Toplam içerisinde 1. faktörün payı % 57,15; 2. faktörün payı % 12,01 ve 3. faktörün payı ise % 7,03'dür.

Araştırma verilerine betimleyici faktör analizi

uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlik ölçütü (0,804) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkarabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Sphericity: 624,388; $p < 0,000$) yeterli düzeydedir. Faktörlerin boyut güvenilirliğini gösteren cronbach alpha değerleri %93 ile %95 arasında değişmekte olup, literatürde önerilen kabul edilebilir güvenilirlik düzeylerinin üzerindedir.

Tablo: 5 Fırsatlar Grubu Faktör Analizi Sonuçlar

	FAKTÖR YÜKÜ	AÇIKLAMA ORANI (%)
FAKTÖR 1. ETKİN OLMAYAN KONTROLLER		57,15
İç denetimdeki önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri.	0,85	
Etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu çalışanlardaki yüksek işten ayrılma oranı.	0,81	
Esnek vergi düzenlemelerine sahip ülkelerde işletmelerin faaliyetleri ile ilişkilendirilemeyecek şekilde, yüksek tutarda banka hesapları veya iştirak ve şube işlemlerinin bulunması.	0,79	
Faydası açıkça görülmeyen iş araçlarının kullanılması.	0,75	
Ara dönem finansal raporlama süreci kontrollerini ve otomasyona dayalı kontrolleri de (dış raporlamanın zorunlu olduğu yerlerde) içerecek şekilde kontrollerin yetersiz gözetimi.	0,62	
İşletme yönetimini telafi edici kontroller olmaksızın tek kişi veya küçük grupların hakimiyetinde bulunması.	0,58	
İşletme yönetimiyle ilgili olan kişilerin finansal raporlama süreci ve iç denetim üzerinde etkin olmayan gözetimi.	0,54	
FAKTÖR 2. ÖRGÜTSEL BELİRSİZLİK		12,01
Olağandışı tüzel kişilikleri veya yönetim kademelerini içeren karmaşık organizasyonel yapının mevcut olması.	0,87	
İşletmeyi yöneten organizasyonun veya kişilerin belirlenmesinin güç olması.	0,86	
İşletme üst yönetiminin, hukuk danışmanlarının veya işletme yönetimiyle ilgili kimselerin işten ayrılma oranının yüksek olması.	0,76	

Tedarikçilere ve müşterilere farklı şartları kabul ettirebilecek bir konumda bir sektöre hakim durumda olunması nedeniyle, normal şartlarda kabul edilemeyecek işlemlere giriliyor olunması.	0,62	
Normal akışında olmayan, denetlenmeyen veya farklı şirketlerce denetlenen ilişkili şirketler ile yapılan önemli işlemler.	0,57	
FAKTÖR 3. İŞLEVSEL BELİRSİZLİK		7,03
Özellikle dönem sonuna yakın gerçekleşen ve “özün önceliği” ilkesi çerçevesinde sorgulanması gereken önemli, olağandışı veya karmaşık işlemlerin varlığı.	0,85	
Kanıtlanması zor kişisel kararlar veya belirsizlikler içeren önemli tahminlere bağlı varlıklar, yükümlülükler, gelirler veya giderlerin mevcudiyeti.	0,80	
Farklı iş ortamlarının ve kültürlerinin olduğu uluslar arası alanda yerleşik olunması veya önemli faaliyetlerde bulunulması.	0,70	

(K-M-O : **0,804**; Barlett's Test of Sphericity: **624,388** p<0,000)

İçerdikleri örnekler dikkate alındığında, 1. faktör “etkin olmayan kontroller”, 2. faktör “örgütsel belirsizlik” ve 3. faktör “işlevsel belirsizlik” şeklinde isimlendirilmiştir.

Tablo 5’te B grubu için faktör analizi sonuçları ve ilgili sorular açık olarak görülmektedir. Etkin olmayan kontroller faktörü içerisinde iç denetimdeki önemli zayıflıkları barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri en önemli etki faktörü içerisinde gözükmektedir (0,85 ortalama). Etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu çalışanlardaki yüksek işten ayrılma oranı da bir diğer önemli faktör belirleyicisidir (0,81 ortalama). Bu faktör içerisinde işletme yönetimiyle ilgili olan kişilerin finansal raporlama süreci ve iç denetim üzerinde etkin olmayan gözetimi en az öneme sahiptir (0,54 ortalama). Örgütsel belirsizlikler faktör grubu fırsatlar içerisinde toplam varyansın %12,01’ini alarak ikinci öneme sahiptir. Burada önemli belirleyiciler organizasyonel yapılar da meydana gelen bozulmanın veya değişimin oluşmasıdır. Son olarak işlevsel belirsizlik faktörünün ise özellikle karmaşık işlemlerin varlığı

ğını belirten örneği içerdiği Tablo 5’teki değerlerden görülmektedir.

3.3. “Teşvikler/Baskılar” Risk Örnekleri

Tablo 6 hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili teşvikler/baskılar risk faktörlerinin bireysel olarak önem sırasını göstermektedir. Tabloya göre, aynı sektördeki şirketlerle karşılaştırıldığında hızlı büyüme veya normal olmayan karlılık en önemli görülen risk faktörüdür (4,14 ortalama). Önemli risk faktörlerinden diğerleri de, rekabet edebilmek, temel araştırma ve geliştirme ile yatırım harcamalarını karşılayabilmek için yüksek borç ya da özkaynak finansmanına olan ihtiyaç (4,07 ortalama) ve kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesidir (4,00 ortalama).

Hileli finansal raporlamaya neden olma potansiyeli açısından göreceli olarak önemi en az olan faktör 3,75 ortalama ile yüksek derecede rekabet veya pazar doygunluğu ile azalan kar marjlarıdır. Teknoloji, ürün modasının geçmesi ya da faiz oranları gibi hızlı değişimlere karşı hassasiyet (3,77 ortalama); kazançlarının önemli bir

kısımının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedefle-

re bağlı olması (3,82 ortalama) ise göreceli olarak az önemli risk faktörleri arasında yer almaktadır.

Tablo: 6 Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlışlıklarla İlgili Teşvikler/Baskılar Risk Faktörlerinin Değerlenmesi

A. Teşvikler / Baskılar	Medyan	Ort.	Std. Sapma
Aynı sektördeki şirketlerle karşılaştırıldığında hızlı büyüme veya normal olmayan karlılık.	4,00	4,14	0,80
Muhasebe sisteminde yapılan değişiklikler ile yasal veya düzenleme zorunlulukları.	4,00	4,09	0,88
Rekabet edebilmek, temel araştırma ve geliştirme ile yatırım harcamalarını karşılayabilmek için yüksek borç ya da özkaynak finansmanına olan ihtiyaç.	4,00	4,07	1,02
Kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesi.	4,00	4,00	0,86
Beklentileri karşılamayan finansal sonuçların, birleşme veya sözleşme koşulları gibi, durum ve işlemler üzerinde olumsuz etkilerinin olması veya olacağı beklentisinin bulunması.	4,00	3,98	0,90
Müşteri talebinin önemli derecede azalması ve endüstride ya da genel ekonomide şirket başarısızlıklarının artması.	4,00	3,98	0,85
Kotasyon koşullarına, borç geri ödemelerine veya diğer borç sözleşmelerindeki özel şartlara ancak zorlamalarla uyulması durumu.	4,00	3,95	0,99
İflas, icra, devralınma gibi sonuçlara yol açabilecek faaliyet zararları.	4,00	3,93	0,93
İşletmenin borçları ile ilgili olarak yöneticilerce kişisel teminatların verilmiş olması.	4,00	3,93	0,87
İşletme yönetimi tarafından oluşturulmuş beklentiler, örnek olarak abartılı nitelikteki olumlu basın açıklamaları veya yıllık faaliyet raporlarında yer alan diğer açıklamalar.	4,00	3,89	0,84
Yöneticilerin işletmede önemli derecede finansal menfaatlerinin bulunması.	4,00	3,84	1,03
Yöneticilerin kazançlarının önemli bir kısmının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedeflere bağlı olması,	4,00	3,82	0,95
Teknoloji, ürün modasının geçmesi ya da faiz oranları gibi hızlı değişimlere karşı hassasiyet.	4,00	3,77	0,89
Yüksek derecede rekabet veya pazar doygunluğu ile azalan kar marjları.	4,00	3,75	0,84

Toplam 14 örnekten oluşan “Teşvikler/Baskılar” başlıklı risk grubuna uygulanan analizi sonucunda 3 faktör ortaya çıkmış olup bu 3 faktör toplam varyansın %76,94’ünü açıklamaktadır. Tablo 7’de de görüldüğü gibi, içerikleri dikkate alındığında 1. faktör “çevresel koşullar”, 2. faktör “kar ve nakit akımları” ve 3.faktör “yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenmesi” olarak isimlendirilmiştir. Araştırma verilerine betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşu-

lunu gösteren KMO (Kaise-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterli ölçütü (0,809) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkarabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett’s Test of Sphericity: 543,353; $p < 0,000$) yeterli düzeydedir. Faktörlerin boyut güvenilirliğini gösteren cronbach alpha değerleri % 92 ile % 93 arasında değişmekte olup, tatmin edici düzeydedir.

Tablo: 7 Teşvik ve Baskılar Grubu Faktör Analizi Sonuçları

	FAKTÖR YÜKÜ	AÇIKLAMA ORANI (%)
FAKTÖR 1. ÇEVRESEL KOŞULLAR		53,52
Teknoloji, ürün modasının geçmesi ya da faiz oranları gibi hızlı değişimlere karşı hassasiyet.	0,86	
Rekabet edebilmek, temel araştırma ve geliştirme ile yatırım harcamalarını karşılayabilmek için yüksek borç ya da özkaynak finansmanına olan ihtiyaç.	0,83	
Kotasyon koşullarına, borç geri ödemelerine veya diğer borç sözleşmelerindeki özel şartlara ancak zorlamalarla uyulması durumu.	0,83	
Karlılıkla ilgili yatırım uzmanlarının, yatırımcıların, önemli alacaklıların veya diğer üçüncü şahısların beklentileri (özellikle aşırı derecede agresif veya gerçek dışı beklentiler), ayrıca işletme yönetimi tarafından oluşturulmuş beklentiler, örnek olarak abartılı nitelikteki olumlu basın açıklamaları veya yıllık faaliyet raporlarında yer alan diğer açıklamalar.	0,82	
Yüksek derecede rekabet veya pazar doygunluğu ile azalan kar marjları.	0,80	
Beklentileri karşılamayan finansal sonuçların, birleşme veya sözleşme koşulları gibi, durum ve işlemler üzerinde olumsuz etkilerinin olması veya olacağı beklentisinin bulunması.	0,79	
Müşteri talebinin önemli derecede azalması ve endüstride ya da genel ekonomide şirket başarısızlıklarının artması.	0,66	
FAKTÖR 2. KAR VE NAKİT AKIMLARI		14,00
Kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesi.	0,84	
Özellikle aynı sektördeki şirketlerle karşılaştırıldığında hızlı büyüme veya normal olmayan karlılık.	0,83	

İflas, icra, devralınma gibi sonuçlara yol açabilecek faaliyet zararları.	0,73	
Muhasebe sisteminde yapılan değişiklikler ile yasal veya düzenleme zorunlulukları.	0,69	
FAKTÖR 3. YÖNETİM ÇIKARLARININ ŞİRKET PERFORMANSINDAN ETKİLENMESİ		9,41
Yöneticilerin kazançlarının önemli bir kısmının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedeflere bağlı olması,	0,91	
İşletmenin borçları ile ilgili olarak yöneticilerce kişisel teminatların verilmiş olması.	0,85	
Yöneticilerin işletmede önemli derecede finansal menfaatlerinin bulunması,	0,83	

(K-M-O: **0,809**; Barlett's Test of Sphericity: **543,353** p<0,000)

Çevresel koşullar faktörü içerisinde teknoloji, ürün modasının geçmesi ya da faiz oranları gibi hızlı değişimlere karşı hassasiyet en önemli belirleyicidir (0,86 ortalama). Göreceli olarak en az önem müşteri talebinin önemli derecede azalması ve endüstride ya da genel ekonomide şirket başarısızlıklarının artması (0,66 ortalama) dır. Kar ve nakit akımları faktöründe ise kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesi en önemli belirleyici iken (0,84 ortalama), muhasebe sisteminde yapılan değişiklikler ile yasal veya düzenleme zorunlulukları ise en az önemli belirleyicidir (0,69 ortalama). Üçüncü faktör grubunu oluşturan yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenmesinde göreceli olarak en önemli belirleyici yöneticilerin kazançlarının önemli bir kısmının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedeflere bağlı olmasıdır (0,91 ortalama).

3.4. “Yaklaşımlar”ı Etkileyen “Fırsatlar” ve “Teşvikler/Baskılar” Faktör Grupları

Çalışmanın bu bölümünde yöneticilerin hileli finansal raporlamaya yönelik “yaklaşımları”ni ortaya çıkarması olası “teşvik/baskılar” ve “fırsatlar” alt gruplarının saptanması hedeflenmiştir. Bu amaçla “yaklaşımlar” grubunda yer alan örneklere ilişkin değerlendirmelerin bağımlı değişken olduğu bir çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bağımsız değişken olarak “yaklaşımlar” değişkeni toplam 15 örneğe ilişkin yapılan 44 değerlendirmenin toplamı olarak ölçülmüştür. Bu durumda, her bir gözlem için yaklaşımlar değişkeni minimum 15 (1X15) ile maksimum 75 (5X15) arası değerler almıştır. Analizde bağımlı değişken olarak da daha önceki alt bölümlerde faktör analizi sonucu bulunan hem “teşvikler/baskılar” grubuna ilişkin 3 (çevresel koşullar, kar ve nakit akımları ile yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenmesi) ve hem de “fırsatlar” grubuna ait 3 (etkin olmayan kontroller, örgütsel belirsizlik ve işlevsel belirsizlik) olmak üzere toplam 6 faktör kullanılmıştır. Tablo 8 regresyon sonucunu vermektedir.

Tablo: 8 Hileli Finansal Raporlama Yaklaşımlarını Etkileyen Teşvik/Baskı ve Fırsat Faktörlerinin Regresyon Yöntemi İle Değerlenmesi

DEĞİŞKENLER	Katsayı (B)	t Değeri	SİG.
SABİT TERİM	61,23	84,54	,00(**)
ÇEVRESEL KOŞULLAR	1,81	1,24	,22
KAR VE NAKİT AKIMLARI	-,64	-,80	,43
YÖNETİM ÇIKARLARININ ŞİRKET PERFORMANSINDAN ETKİLENMESİ	-1,98	-2,51	,02(*)
ETKİN OLMAYAN KONTROLLER	5,26	3,56	,00(**)
ÖRGÜTSEL BELİRSİZLİK	,017	,021	,984
İŞLEVSEL BELİRSİZLİK	-,440	-,594	,556
Düzeltilmiş R-Kare			,708
F Değeri			14,947(*)
(*) , (**) sembolleri sırası ile %5, ve %1 anlamlılık düzeylerini gösterir.			

Regresyon yöntemi sonucunda yöneticilerin hileli finansal raporlamaya değin tutum geliştirmelerine etki eden iki faktör tespit edilmiştir. “Fırsatlar” risk grubu içerisinde sadece “etkin olmayan faktörler” ile yönetici tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($p < 0,01$). Yani, şirket içindeki etkin olmayan kontroller yaygınlaştıkça şirket yöneticileri hileli finansal raporlamaya meyilli hale gelmektedirler.

Öte yandan, “teşvikler/baskılar” grubu içerisinde sadece “yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenmesi” faktörü tutumlar ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki içerisindedir ($p < 0,05$). Negatif yönlü bu ilişki, şirket yöneticilerinin şirket performansına bağlı kişisel çıkarları arttıkça yöneticilerin hileli finansal raporlamaya yönelik tutumdan kaçındıklarını ortaya koymaktadır.

4.SONUÇ

Türkiye’de bağımsız denetime ilişkin 2006 yılında yürürlüğe giren Tebliğin 3.No’lu eki, hile ve usulsüzlüğün bir alt grubu olarak “hileli finansal raporlama”ya yol açabilme potansiyeli taşıyan 44 adet örnek olarak vermektedir. Ekin giriş kısmında, “teşvikler/baskılar”, “fırsatlar” ve “tutumlar” alt başlıkları altında verilen bu örneklerin sıralanışının, bu örneklerin önem sırasını yansıtmadığı bizzat vurgulanmıştır. İşte mevcut çalışma, söz konusu örneklerin kendi aralarındaki örnek sıralamasını ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu amaçla 2007 Şubat ayında Ankara’da yerleşik 15 denetim şirketinden toplam 44 denetçiye bir anket uygulaması yapılmıştır. Anket bulguları, bu verilen örnek grupları içerisinde “yaklaşımlar” örnek grubunun hileli finansal raporla-

maya yol açma yönünde en önemli potansiyel olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Hileli finansal raporlamaya yol açabilme potansiyeli açısından “yaklaşımlar” grubunu sırası ile “fırsatlar” ve “teşvikler/baskılar” grupları takip etmektedir.

Az sayıda daha anlamlı değişkenler üretmek için üç örnek grubunun her biri kendi içerisinde faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu analizlere göre, “yaklaşımlar” örnek grubu “faaliyet temelli yaklaşımlar” ve “denetim temelli yaklaşımlar” olarak iki alt gruba ayrılabilir. İşletme üst yönetimi aleyhine usulsüzlük iddialarının var olması ve hisse senedi fiyatının arttırılması yönünde işletme yönetiminin aşırı çabada bulunması “faaliyet temelli yaklaşım” örnekleri arasında iken, bağımsız denetim çalışmalarının kapsamını daraltmak amacıyla bağımsız denetçiye karşı baskıcı tutum izlenmesi de “denetim temelli yaklaşımlar arasında yer almaktadır.

“Fırsatlar” örnek grubu ise faktör analizi sonucu kendi arasında “etkin olmayan kontroller”, “örgütsel belirsizlik” ve “işlevsel belirsizlik” olarak isimlenebilecek 3 alt gruba ayrılmaktadır. Bu grupta “etkin olmayan kontroller”in en çok açıklama gücüne sahip birinci faktör olmasının yanı sıra bireysel olarak da “iç denetimde önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri”nin en önemli algılanan örnek olması, Tebliğ’de ortaya konan “hileli finansal raporlamanın çoğunlukla işletme yönetiminin etkin olarak işletilmesi gereken kontrolleri göz ardı etmesinden kaynaklandığı” (Kısım:6, Madde:4) yargısını desteklemektedir.

“Teşvikler/baskılar” örnek grubu ise faktör analizi sonucu “çevresel koşullar”, “kar ve nakit akımları” ile “yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenmesi” şeklinde isimlendirilen 3 faktör üretmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında bir bağımlı değişken

olarak “yaklaşımlar”ı etkileyen “fırsat” ve “teşvik/baskı” unsurlarının saptanması hedeflenmiştir. Çoklu regresyon sonucu şirket yöneticilerinin hileli finansal raporlamaya yönelik yaklaşımları üzerinde sadece iki faktörün etkisi olduğu bulunmuştur. “Etkin olmayan kontroller” ile yaklaşımlar arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişki vardır. Yani, bireysel olarak ifade etmek gerekirse, aşağıdaki hususların mevcudiyeti şirket yöneticilerini hileli finansal raporlamaya yönlendirme potansiyeline sahiptir:

- İç denetimdeki önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri.
- Etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu çalışanlardaki yüksek işten ayrılma oranı.
- Esnek vergi düzenlemelerine sahip ülkelerde işletmelerin faaliyetleri ile ilişkilendirilemeyecek şekilde, yüksek tutarda banka hesapları veya iştirak ve şube işlemlerinin bulunması.
- Faydası açıkça görülmeyen iş araçlarının kullanılması.
- Ara dönem finansal raporlama süreci kontrollerini ve otomasyona dayalı kontrolleri de (dış raporlamanın zorunlu olduğu yerlerde) içerecek şekilde kontrollerin yetersiz gözetimi.
- İşletme yönetimini telafi edici kontroller olmaksızın tek kişi veya küçük grupların hakiyetinde bulunması.
- İşletme yönetimiyle ilgili olan kişilerin finansal raporlama süreci ve iç denetim üzerinde etkin olmayan gözetimi.

Şirket yöneticilerinin hileli finansal raporlamaya yönelmesini etkileyen ikinci anlamlı faktör “yönetim çıkarlarının şirket performansından et-

kilenmesi”dir. Ortaya çıkan negatif ilişki, yönetim çıkarlarının şirket performansından etkilenme derecesinin artması ile yöneticilerin hileli finansal raporlamaya yönelik yaklaşımlardan uzak kalacağını belirtmektedir. Bireysel olarak ifade etmek gerekirse, şirket yöneticileri şu durumların varlığında hileli finansal raporlamayı benimsemeyeceklerdir:

- Kazançlarının önemli bir kısmının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedeflere bağlı olması,
- İşletmenin borçları ile ilgili olarak kişisel teminatların verilmiş olması,

- İşletmede önemli derecede finansal menfaatlerinin bulunması.

Kurumsal yönetim bağlamında ele alındığında, yöneticilerin çıkarlarının şirket performansı ile bağlantılı olmasının şirket yöneticilerini hileli finansal raporlamadan caydırıcı rol oynaması beklenen bir sonuçtur. Hileli finansal raporlamalar ortaya çıktığında işletme içinden ve dışından olmak üzere pek çok kişi zarar görecektir. Çıkarları şirket performansı ile daha çok bağlantılı olan yöneticiler de bu sonuçtan kaçınmak için hile ve usulsüzlüğe yaklaşmamayı benimseyebilirler.

KAYNAKÇA

ABDİOĞLU, Hasan, “Hilelerin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasına Yönelik Proaktif Yaklaşımlar”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Sayı: 22, Mayıs, 2007.

AKARKARASU, Nahit, Halka Açık Şirketlerde İç Denetim ve Denetim Kurullarının Etkinleştirilmesi İçin Öneriler Yeterlik Etüdü, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi, İstanbul, 2000.

BİRGİLİ, Erhan ve TUNAHAN, Hakan, “Hileli Finansal Raporlama veya Pandoranın Açılan Kutusu”, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Sayı:20, Haziran, 2005.

COSO, Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies Research Commissioned by the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 1999.

GÜREDİN, Ersin, Denetim ve Güvence Hizmetleri, Arıkan Yayıncılık, İstanbul, 2007.

KİRACI, Murat, “Denetim Sürecine Etkileri Bakımından Hile Riski Değerlemesi”, Muhasebe Bilim ve Dünya Dergisi, Cilt:6, Sayı: 4, 2004.

KULA, Veysel, KAYNAR, Burcu ve KÖYLÜ, Keskin, Meltem, “Varlıkların Kötüye Kullanımı Sonucu Doğuran Risk Faktörlerinin Bağımsız Denetçilerce Değerlemesi”, MÖDAV, Cilt:8, Sayı:4, İstanbul, 2006.

ÖZBİRECİKLİ, Mehmet ve SÜSLÜ, Cemil, “Bağımsız Denetim Firmalarının Yolsuzluk Riski Faktörlerini Değerleme Uygulamaları ve Türkiye’deki Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma- 1”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:27, Temmuz, 2005a.

ÖZBİRECİKLİ Mehmet ve SÜSLÜ, Cemil, “Bağımsız Denetim Firmalarının Yolsuzluk Riski Faktörlerini Değerleme Uygulamaları ve Türkiye’deki Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma-II”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:28, İstanbul,2005b

SPK Tebliğ, http://www.spk.gov.tr/teblig/files/SeriX_No22.pdf (20.06.2006)